

ELŻBIETA HAŁAS

REFLEKSYJNY PODMIOT W ŚWIECIE SPOŁECZNYM.
O PARADYGMACIE I ZAŁOŻENIACH
SOCJOLOGII INTERPRETACYJNEJ

UWAGI WSTĘPNE

Brzmienie tematu, zaproponowanego przez Organizatorów seminarium metodologicznego w KUL, do którego podjęcia zostałam zaproszona, zawiera w tytule *accusativus* – „o kim?”, „o czym?” – „o paradygmacie”, który można odczytać jako stylistyczno-retoryczną zapowiedź opowieści, być może wielokrotnie słyszanej lub czytanej i budzącej ciekawość intelektualną, albo – przeciwnie – wywołującej znudzenie. „Paradygmat interpretacyjny” pojawiał się już w tak wielkiej liczbie narracji, w ciągu tak wielu dekad, że nieuchronnie nasuwa się pytanie, czy w tym temacie można znaleźć jeszcze coś szczególnie interesującego.

W sformułowaniu tematu występują cztery słowa o złożonych znaczeniach, z których każde ma swoją dość skomplikowaną historię wędrówki idei. Dwa z nich mają źródłosłowy łacińskie: *reflexio* i *interpretatio*; jedno ma etymologię grecką – *paradeigma*, a ostatnie brzmi bardziej znajomo – podmiot, co odpowiada łacińskiemu *subiectum*. Pierwszy człon tematu, w którym pojawia się „Refleksyjny podmiot”, sugeruje, częste zresztą, odczytanie tzw. paradygmatu interpretacyjnego jako programu, w którym pierwszorzędne miejsce zajmują doświadczenia subiektywne. Zawiera też – by posłużyć się określeniem Wojciecha Chudego – pułapkę refleksji¹, gdyż problem ten w historii myśli filozoficznej jest wyjątkowo

Prof. dr hab. ELŻBIETA HAŁAS – Instytut Socjologii, Uniwersytet Warszawski; adres do korespondencji: ul. Karowa 18, 00-927 Warszawa; e-mail: ehalas@uw.edu.pl

¹ W. CHUDY, *Rozwój filozofowania a „pułapka refleksji”*, Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL 1995.

złożony i niezupełnie tożsamy z pojęciem refleksyjności czy też refleksywności (ang. *reflexivity*). W tym miejscu należy podkreślić, że ani „refleksja”, ani „refleksyjność” nie znajdowały się w samym centrum formowania orientacji interpretacyjnej w socjologii. Imperatyw refleksyjności² – by użyć sformułowania zaproponowanego przez Margaret S. Archer – pojawił się na gruncie teorii nieco późniejszych i znajduje się w centrum uwagi współczesnej teorii społecznej, w tym teorii krytycznej, a także socjologii relacyjnej³, które nie mieszczą się w paradygmacie interpretacyjnym w przyjętym wcześniej rozumieniu.

Interpretacjonizm – dochodzący do głosu w socjologii na przełomie lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych XX wieku – w centrum zainteresowań stawiał zagadnienie intersubiektywności świata społecznego, które opracowywano bądź to z perspektywy fenomenologicznej, bądź pragmatycznej⁴. Podmiot poznający i działający charakteryzowano, zwracając uwagę na zdolność do kategoryzacji i klasyfikacji obiektów w świecie. Fenomenolog społeczny Alfred Schütz bardzo szczegółowo przeanalizował struktury typizacji w świecie życia⁵. Zapytywano, w jaki sposób porządkowana jest rzeczywistość zjawisk i na ile jednostki mogą to robić na nowo, gdyż na ogół polegają na gotowych kategoriach wiedzy potocznej, jakich dostarcza im system języka naturalnego, czy też – inaczej mówiąc – zasoby wiedzy kulturowej. Warto przy tym zauważyć, że w ciągu ostatnich dekad pojawiły się w środowiskach intelektualnych Zachodu nurty umysłowe w różny sposób artykułujące ideę refleksyjności kulturowej, będące nosicielami zmian polegających na zakwestionowaniu dotąd panujących porządków poznawczych i instytucjonalnych. Dotyczy to takich kategorii klasyfikacyjnych, które – jak kategorie płci biologicznej – wydają się mieć mocny fundament *in re*. Prowadzi to do kwestionowania założeń wcześniejszej orientacji interpretacyjnej, na przykład metodologicznego stanowiska Schütza, który uważał, że socjologia powinna nadbudowywać naukowy system kategorii na kategoriach potocznych, zaliczanych do kategorii pierwszego rzędu.

„Paradygmat” jest terminem wieloznacznym, wywodzącym się z antycznej sztuki rzeźbiarskiej, a współcześnie występuje na poziomie metajęzyka nauki.

² M.S. ARCHER, *The Reflexive Imperative in Late Modernity*, Cambridge: Cambridge University Press 2012.

³ P. DONATI, M.S. ARCHER, *The Relational Subject*, Cambridge: Cambridge University Press 2015.

⁴ E. HAŁAS, *Interakcjonizm symboliczny. Społeczny kontekst znaczeń*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 2012, s. 162-188.

⁵ A. SCHÜTZ, *Collective Papers*, t. II: *Studies in Social Theory*, The Hague: Martinus Nijhoff 1971, s. 42.

Przedstawię w zarysie krytykę jego funkcjonowania w socjologii, a zwłaszcza funkcjonowania tzw. paradygmatu interpretacyjnego.

WĄTPLIWA PARADYGMATYCZNOŚĆ

Kilka dekad temu „paradygmat” pojawił się jako nowy, świeży termin w związku z żywo dyskutowaną wówczas teorią rozwoju nauki przedstawioną przez Thomasa Kuhna⁶, który dowodził, że w rozwoju wiedzy naukowej kluczową rolę odgrywają rewolucje naukowe, a nie zwykła, powolna kumulacja wiedzy. Termin „paradygmat” został wprowadzony do dyskusji nad statusem socjologii jako nauki w innym znaczeniu aniżeli wyjściowe znaczenie tej koncepcji, zaproponowane przez Kuhna. Wykazywano zresztą, że była ona mało precyzyjna, odnosząca się bądź to do ogólnych wartości i założeń przyjmowanych przez wspólnotę uczonych, bądź też do konkretnych przykładów rozwiązywania problemów badawczych. Dostrzegano także zagrożenie dogmatyzmem w obrębie zamkniętych społeczności naukowych⁷. W teorii i metodologii socjologicznej na dodatek paradygmat zaczął funkcjonować na opak, bo kiedy Kuhn wskazywał na sukcesywne zastępowanie paradygmatów w astronomii czy fizyce, to socjologowie najczęściej chętnie godzili się na wizję jednoczesnego funkcjonowania wielu paradygmatów w obrębie tej samej dyscypliny naukowej. Znaczący udział miał w budowaniu tego typu dyskursu George Ritzer⁸. Koncepcja paradygmatu wprowadzona przez Kuhna na początku lat sześćdziesiątych XX wieku z pewnością wyznaczyła ważny etap w historii badań naukoznawczych, lecz warto postawić akcent na słowie „historia”. Trzeba przy tym zauważyć, że waga, jaką Kuhn przykładał do powstawania i do działalności wspólnoty uczonych, nadawała jego teorii rys socjologiczny. Jest w tym skądinąd pewien paradoks, gdyż przeciwstawił socjologii naukę normalną, a więc tę ścisłą, która polega na określonym paradygmacie badawczym i zarazem nieustannie się zmienia, odrzucając go wówczas, gdy staje na przeszkodzie wysiłkom przewyciężenia kryzysu epistemologicznego, pojawiającego się wówczas, gdy nie można rozwiązać jakiegoś problemu za pomocą dotychczasowej siatki pojęć i narzędzi badawczych. Niezależ-

⁶ T. KUHN, *The Structure of Scientific Revolutions*, Chicago: The Chicago University Press 1962.

⁷ J.G. BARBOUR, *Mity, modele, paradymaty. Studium porównawcze nauk przyrodniczych i religii*, tłum. M. Krośniak, Kraków: Znak 1984, s. 141.

⁸ G. RITZER, *Sociology: A Multiple Paradigm Science*, Boston: Allyn and Bacon 1980.

nie od kontrowersji, do jakich prowadziło posłużenie się terminem „paradygmat” przez Kuhna, następnie eksplikowanym jako matryca porządkowa (*disciplinary matrix*) i wzorzec (*exemplar*)⁹ oraz wbrew stanowisku samego Kuhna, termin ten przyjął się i rozpowszechnił w socjologii, której zróżnicowanie – swoista wielokulturowość naukowa – zaczęło być określane jako wieloparadygmatyczność.

Akcentowanie braku jedności całej dyscypliny naukowej prowadziło do wytyczania granic między poszczególnymi paradygmatami, co tworzyło iluzję zgody w zakresie fundamentalnych, choć zarazem partykularnych założeń w ich obrębie. Koncepcja paradygmatu zaadoptowana do osobliwości metodologicznych socjologii była u szczytu powodzenia w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XX wieku. Znaczący wpływ na postrzeganie zróżnicowania sposobów uprawiania socjologii miały prace wspomnianego już Ritzera, który wyróżnił trzy paradygmaty: faktu społecznego, społecznej definicji i społecznego zachowania¹⁰. Thomas P. Wilson upraszczał jeszcze bardziej obraz socjologii, przeciwstawiając paradygmat interpretacyjny¹¹ dominującemu od połowy XX wieku paradygmatowi normatywnemu, którego głównym wyrazicielem miała być teoria strukturalno-funkcjonalna, zwłaszcza w opracowaniu Talcotta Parsonsa – zorientowana na problemy integracji systemu społecznego. Granice, które wytyczył Wilson, w istocie są umowne i dyskusyjne, nie tworzą bowiem zupełnie rozłącznych zbiorów założeń. Trzeba podkreślić, że proklamowana jedność jakiegoś paradygmatu w socjologii polega zazwyczaj na daleko idących uproszczeniach. Choć pojęcie paradygmatu zdomowało się w dyskursie naukowym, to w istocie jest to termin prowizoryczny, który w socjologii odnosi się raczej do projektowanego stanu wiedzy aniżeli do jej stanu faktycznego. Co więcej, jak zauważa obecnie sam Ritzer, status wyróżnionych niegdyś paradygmatów socjologicznych zmienił się¹², i to nie tylko dlatego, że weszły one w fazę schyłkową, nie generując zasadniczo nowych pytań. Dyskusje ogniskują inne kwestie: podważa się koncepcję obiektywnego poznania naukowego w ogóle, silne są tendencje interdyscyplinarne i ogłaszane są wciąż nowe, mniej lub bardziej innowacyjne zwroty (*turns*). W so-

⁹ W. SHARROCK, *Paradigms of Social Science*, w: *Encyclopedia of Philosophy and the Social Sciences*, red. B. Kaldis, vol. II, Thousand Oaks: Sage 2013, s. 701.

¹⁰ G. RITZER, *Paradigm*, w: *Encyclopedia of Social Theory*, red. G. Ritzer, vol. II, Thousand Oaks: Sage 2005, s. 543.

¹¹ T.P. WILSON, *Conceptions of Interaction and Forms of Sociological Explanation*, „American Sociological Review”, 35 (1970), s. 697-709; T.P. WILSON, *Normative and Interpretive Paradigm in Sociology*, w: *Understanding Everyday Life*, red. J.D. Douglas, London: Routledge and Kegan Paul 1974, s. 57-79.

¹² G. RITZER, *Paradigm*, s. 544.

cjologii zamiast dyskusji o paradygmatach nadszedł okres refleksji nad metateoria-
mi, w czym znowu prym wiedzie Ritzer. Ritzer, który porządkował wielość orien-
tacji teoretycznych, przypisując je wyróżnionym paradygmatom, obecnie posługuje
się luźniejszą koncepcją metateorii. Gareth Morgan, autor wraz z Gibsonem Burrel-
lem schematu, w którym za pomocą dwóch współrzędnych: osi subiektywizm
/obiektywizm poznania i osi socjologia radykalnej zmiany/socjologia regulacji,
w latach osiemdziesiątych XX wieku wskazywał na istnienie czterech paradygma-
tów: radykalnego humanizmu, radykalnego strukturalizmu, socjologii interpretacyj-
nej i socjologii funkcjonalistycznej¹³. Następnie, zgodnie z posmodernistycznym
trendem, posłużył się koncepcją wielości metafor poznawczych¹⁴. Zjawiska te ob-
serwować można we wszystkich naukach humanistycznych i społecznych, na które
oddziałują tzw. teorie krytyczne, zamazujące różnice między teorią we właściwym
znaczeniu z jej funkcją wyjaśniającą a zorientowaną na zmiany społeczno-kulturo-
we *praxis*, a także filozofie postmodernistyczne. Paradygmat interpretacyjny w tra-
dycyjnym rozumieniu ustępuje „interpretacyjnemu zwrotowi”, nakierowanemu na
„profilowanie” w kierunku krytyki kulturowej¹⁵.

Jak pisałam, klasyczna – jeśli można tak powiedzieć – socjologia interpreta-
cyjna często nie jest już uwzględniana w tych nowych próbach porządkowania
czy urządzania pola badań w ramach różnych metateorii: hermeneutycznej, kry-
tycznej i postmodernistycznej¹⁶. Paradoksalnie obsadzana jest w roli głównego
ich adwersarza jako wyrazicielka metateorii pozytywistycznej.

Warto zwrócić uwagę, że żaden z wyróżnionych niegdyś przez Ritzera trzech
paradygmatów nie był określony mianem paradygmatu interpretacyjnego. Odpo-
wiednikiem interpretacji została uczyniona kategoria definiowania sytuacji, bar-
dziej specyficzna dla socjologii jako nauki o działaniach społecznych, aniżeli
szeroko pojęta interpretacja znaczeń kulturowych.

Już wcześniej wyróżniano pewne grupy teorii wykazujących podobieństwa.
Jednym z pierwszych był Theodore Abel, który wyróżnił trzy rodzaje podejść
w socjologii: syntetyczne, analityczne i diagnostyczne, ale jednocześnie w swej

¹³ G. BURRELL, G. MORGAN, *Sociological Paradigms and Organisational Analysis. Elements of the Sociology of Corporate Life*, London: Heinemann 1979, s. 22.

¹⁴ G. MORGAN, *Obrazy organizacji*, tłum. Z. Wiankowska-Ładyka, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 1999.

¹⁵ D. BACHMANN-MEDICK, *Cultural Turns. Nowe kierunki w naukach o kulturze*, tłum. K. Krzemieniowa, Warszawa: Oficyna Naukowa 2012, s. 110

¹⁶ E. HAŁAS, *Jakie nowe zasady metody socjologicznej? O wielości socjologii interpretacyjnych*, w: *W kręgu socjologii interpretatywnej – zastosowanie metod jakościowych*, red. J. Leoński, A. Kołodziej-Durnaś, Szczecin: Economicus 2005, s. 7-25.

książce, przełożonej z angielskiego na język polski – *Podstawy teorii socjologicznej*, wykazywał, że tworzą one jedną tradycję socjologiczną¹⁷. Jonathan H. Turner – autor popularnego w świecie podręcznika *Struktura teorii socjologicznej* – poddał w wątpliwość tezę o wielości paradygmatów w socjologii argumentując, że rozmaite teorie socjologiczne odnoszą się w istocie do tego samego fundamentalnego pytania, które nazwał pytaniem Hobbesa – „Jak możliwy jest porządek społeczny?”¹⁸. Co interesujące jego zdaniem, tylko etnometodologia zdawała się zrywać z dotychczas wypracowaną tożsamością socjologii jako nauki. Można tu na marginesie zauważyć, że to właśnie etnometodolodzy zastosowali koncepcję refleksyjności (*reflexivity*) w sposób bliski teorii *praxis*, czy tzw. teorii krytycznej. Etnometodologiczna koncepcja refleksyjności procesu komunikowania nie miała przy tym nic wspólnego z refleksyjnością indywidualnego podmiotu¹⁹. Stąd też nie bez powodu swego czasu toczyły się zagorzałe spory dotyczące relacji między etnometodologią a interakcjonizmem symbolicznym jako odmiennymi orientacjami interpretacyjnymi, gdyż dla interakcjonistów symbolicznych istotne było teoretyzowanie uwzględniające woluntarystyczną koncepcję jednostki jako refleksyjnej jaźni (*self*). Tak więc bardzo problematyczna jedność paradygmatu interpretacyjnego wymaga należytej uwagi²⁰.

„Paradygmat interpretacyjny” – mam tu na myśli samo to określenie – bierze swój początek z przekładu na język angielski Weberowskiego *Verstehen*, a dokładniej *Verstehende erklären*, przez Theodore’a Abla, który w swym pierwszym systematycznym wprowadzeniu w języku angielskim do socjologii niemieckiej użył terminu *interpretive*, przyswajając socjologii amerykańskiej myśl niemieckiego klasyka²¹. W latach osiemdziesiątych znany artykuł Webera o kategoriach socjologii rozumiejącej został przetłumaczony jako artykuł o socjologii interpretacyjnej²². We współczesnym kompendium metodologii socjologii interpretacyjnej Abel nie został pominięty – umieszczono tam dwa późniejsze jego artykuły

¹⁷ T. ABEL, *Podstawy teorii socjologicznej*, tłum. A. Bentkowska, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1977, s. 22.

¹⁸ J. H. TURNER, *Struktura teorii socjologicznej*, tłum. J. Szmatka, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1985, s. 59-74.

¹⁹ E. HAŁAS, *Refleksyjność jako zasada i problem teorii społecznej*, „Zagadnienia Naukoznawstwa”, 2011, nr 2, s. 191-202.

²⁰ S. FUCHS, *The Professional Quest for Truth. A Social Theory of Science and Knowledge*, Albany, NY: SUNY 1992, s. 197.

²¹ T. ABEL, *Systematic Sociology in Germany. Critical Analysis of Some Attempts to Establish Sociology as an Independent Science*, New York: Columbia University Press 1929.

²² M. WEBER, *Some Categories of Interpretive Sociology*, „The Sociological Quarterly”, 1987, nr 22, s. 151-180.

dotyczące *Verstehen*²³. Pod etykietą socjologii interpretacyjnej wprowadzono ogromne *variété* podejść, wśród których poczesne miejsce zajmują różne odmiany teorii krytycznej²⁴. Niemniej jednak mają one uchodzić za jedną socjologię, natomiast swego czasu Anthony Giddens nie widział przeszkód, by użyć liczby mnogiej i mówić o socjologiach interpretacyjnych, co z pewnością wpisywało się w postmodernistyczną fragmentację wiedzy naukowej²⁵.

Wykazując, że koncepcja paradygmatu wymaga precyzacji i ostrożnego stosowania, nie kwestionuję zupełnie jej przydatności, zwłaszcza dla wprowadzającej w problematykę socjologiczną ekspozycji rozmaitych teorii. Trzeba przy tym podkreślić, że więcej niż wątpliwe jest to, czy paradygmat interpretacyjny faktycznie istnieje, czy też istniał poza pewną mniej lub bardziej użyteczną w dyskusjach metateoretycznych konwencją. Paradygmat interpretacyjny nie począł się wraz z artykułem Wilsona, jak utrzymują niektórzy²⁶. Nie jest też tożsamy z socjologią rozumiejącą ani też z socjologią humanistyczną. Florian Znaniecki na przykład w dziele *Metoda socjologii*, przedstawiając zasadę współczynnika humanistycznego, krytykował zbyt wąski, jego zdaniem, zakres problemów, które można badać z punktu widzenia intencjonalnej świadomości i doświadczenia subiektywnego, które jest tylko jednym z wymiarów kulturowych systemów działań²⁷.

Wilson podsumował różnice między interpretacjonizmem a normatywizmem, lecz lista binarnych opozycji, którą przedstawił, może być odczytana jako lista problemów dotyczących tego, jak powiązać różne wymiary badanych zjawisk społecznych, w tym kwestie odnoszące się do wyłaniania reguł i norm z jednej strony oraz ich interpretacji i stosowania sytuacyjnego z drugiej strony. Socjolog amerykański David Sciulli był niegdyś raczej osamotniony, gdy wykazywał, że wytyczanie nieprzekraczalnych granic między teoriami jest nierzadko arbitralne i że w pracach Parsonsa można także odnaleźć zagadnienia interpretacyjnego rozumienia i interakcji symbolicznej²⁸.

²³ *Methods of Interpretive Sociology*, red. M. David, vol. I-IV, Thousand Oaks: Sage 2010; T. ABEL, *The Operation Called Verstehen*, „American Journal of Sociology”, 1948, nr 54, s. 211-218; T. ABEL, *Verstehen I and Verstehen II*, „Theory and Decision. An International Journal for Philosophy and Methodology of the Social Sciences”, 1975, nr 6, s. 99-102.

²⁴ *Methods of Interpretive Sociology*, red. M. David, vol. I-IV, Thousand Oaks: Sage 2010.

²⁵ A. GIDDENS, *New Rules of Sociological Method: A Positive Critique of Interpretive Sociologies*, London: Hutchinson 1976.

²⁶ CHOMCZYŃSKI P., *Paradygmat interpretacyjny (Interpretative Paradigm)*, w: *Słownik socjologii jakościowej*, red. K.T. Konecki, P. Chomczyński, Warszawa: Difin 2012, s. 211-214.

²⁷ F. ZNANIECKI, *Metoda socjologii*, tłum. E. Hałas, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 2008, s. 200.

²⁸ D. SCIULLI, *Reconsidering Blumer's Corrective Against the Excesses of Functionalism*, „Symbolic Interaction”, 2 (1988), s. 69-84.

Parafrazując tytuł znanej książki Bruno Latoura²⁹ można jednak powiedzieć, że wielu socjologów o orientacji interpretacyjnej zgodziłoby się ze stwierdzeniem: „Nigdy nie byliśmy paradygmatyczni”.

Orientacja badawcza, dla której przyjęto etykietę „interakcjonizm symboliczny”, użytą w 1937 r. przez Herberta Blumera, uchodząca za podstawę paradygmatu interpretacyjnego, była i pozostaje bardzo zróżnicowanym środowiskiem badawczym, i to o charakterze interdyscyplinarnym³⁰. Recepcja tej orientacji teoretycznej bywa niekiedy bardzo selektywna, a nawet zubożona, wówczas gdy sprowadza się ją niemal wyłącznie do koncepcji Blumera albo Anselma Straussa czy też Ervinga Goffmana, którego twórczość była zresztą wyjątkowo nieparadygmatyczna. Jest pewną ironią fakt, że „paradygmat”, który Kuhn wprowadził, pokazując, jak przewyciężana jest rutynizacja w badaniach naukowych, może niejednokrotnie przyczynić się do skostnienia teoretycznego i habitualizacji badań.

PROBLEMY INTERPRETACJI

Zagadnienie interpretacji w socjologii zostało postawione w odniesieniu do znaczenia działań społecznych, które – w przeciwieństwie do zachowań – wymagają, jak pisał Max Weber, rozumienia ich subiektywnego znaczenia³¹. Abel, eksplikując *verstehende Soziologie* Webera, która była określana mianem socjologii rozumiejącej, wykazywał, że podejście Webera nie musiało prowadzić do jednostronnie subiektywnego nachylenia. Jak zostało wcześniej wspomniane, Abela wprowadzenie do socjologii niemieckiej zapoczątkowało przedstawianie problematyki *Verstehen* jako problematyki interpretacji. Metodologiczne studia Abela nad problematyką *Verstehen*, a także jego badania empiryczne nad nazizmem z zastosowaniem jakościowej metody biograficznej są pouczającą egzemplifikacją złożoności problemów, jakie niesie podejście interpretacyjne w socjologii, w tym jego implikacji etycznych³².

Problem interpretacji pojawia się we wszystkich obszarach kultury, a więc tam, gdzie mamy do czynienia ze znaczeniami ucieleśnionymi w symbolicznych formach – dyskursywnych, ikonicznych bądź performatywnych. Jest to problem

²⁹ B. LATOUR, *We Have Never Been Modern*, Cambridge: Harvard University Press 1993.

³⁰ E. HAŁAS, *Interakcjonizm symboliczny*, s. 43.

³¹ M. WEBER, *O niektórych kategoriach socjologii rozumiejącej*, w: Z. Krasnodębski, *M. Weber*, Warszawa: Wiedza Powszechna 1999, s. 119-147.

³² E. HAŁAS, *Etyczne dylematy Verstehen w socjologii. Teodora Abela spotkanie z nazizmem*, „Zagadnienia Naukoznawstwa”, 2003, nr 1-2, s. 77-93.

interdyscyplinarny, a formułowane reguły interpretacji różnią się pod względem ścisłości, stawiając interpretację bądź bliżej twórczej sztuki, bądź bliżej solidnego rzemiosła. W przypadku socjologii, gdzie interpretacja odnosi się w pierwszym rzędzie do znaczenia działań społecznych jako działań komunikacyjnych czy też do interakcji symbolicznych, pojawiło się dążenie do wypracowania tzw. jakościowych metod badań, pojętych szerzej aniżeli antropologiczne czy etnograficzne badania terenowe. Tu także na gruncie badań jakościowych obecnie zauważyć można bardziej lub mniej otwartą krytykę metodologii jako takiej, gdyż funkcja bezstronnego poznania ustępuje demystyfikacji, demaskacji, emancypacji bądź tylko ekspresji³³. Tak zwane badania uczestniczące (*participation action research*) są tylko jednym z przykładów przekształcania orientacji interpretacyjnej i metodologii jakościowej w kierunku krytycznej praxis i zakwestionowania obiektywności poznania rzeczywistości społecznej i kulturowej. Analiza znaczeń życia społecznego po postmodernistycznym przesileniu nie potrzebuje już paradygmatycznego gorsetu, nałożonego przed kilkoma dekadami.

Występując zarówno przeciw determinizmowi kulturowemu, jak i przeciw determinizmowi struktury społecznej, ukazywano rolę ludzkiej sprawczości, rezygnując jednak często z należytej analizy kultury i struktury. Stąd też pojawiły się teorie, w których kultura ujęta systemowo na powrót zajęła centralne miejsce, jak w teorii strukturalnego konstruktywizmu Pierre'a Bourdieu, w socjologii kulturowej Jeffrey C. Alexandra, w Margaret S. Archer teorii zmian morfogenetycznych czy w kulturowej wersji teorii sieci społecznych Harrisona C. White'a. Alexander na przykład podjął próbę połączenia założeń semiotyki strukturalnej, hermeneutyki i dramaturgizmu³⁴, będącego w istocie inną nazwą dla interakcjonizmu symbolicznego. Byłoby jednak ekstrawagancją uznanie tych teorii za należące do paradygmatu interpretacyjnego, choć interpretacja i rozumienie znaczeń życia społecznego jest w nie wpisana. Teorie te wyrażają dążenia do rekonstrukcji socjologii systematycznej³⁵ po jej postmodernistycznej fragmentacji.

Złożone zagadnienia interpretacji były rozwiązywane na wiele sposobów³⁶. Te zasoby koncepcyjne pozwalają na twórczy rozwój badań procesów społeczno-

³³ J. LOFLAND, D.A. SNOW, L. ANDERSON, L.H. LOFLAND, *Analiza układów społecznych. Przewodnik metodologiczny po badaniach jakościowych*, tłum. A. Kordasiewicz, S. Urbańska, M. Zychlińska, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar 2006, s. 259-266.

³⁴ J.C. ALEXANDER, *Znaczenia społeczne. Studia z socjologii kulturowej*, tłum. S. Burdziej, J. Gądecki, Kraków: NOMOS 2010, s. 99-116.

³⁵ D.V. PORPORA, *Reconstructing Sociology. The Critical Realist Approach*, Cambridge: Cambridge University Press 2015.

³⁶ U. ECO, *Czytanie świata*, tłum. M. Woźniak, Kraków: Znak 1999, s. 137-205.

-kulturowych i na transgresję paradygmatycznych granic, w tym granic tzw. paradygmatu interpretacyjnego w socjologii. Do jego utrwalenia i rozpowszechnienia przyczynił się Clifford Geertz, który w przedmowie do drugiego wydania znanego zbioru esejów *Interpretacja kultur* pisze jednak o pewnej przypadkowości sformułowanego tytułu, który stał się swego rodzaju symbolicznym żetonem³⁷.

Jaki morał płynie z dotychczasowej opowieści o paradygmacie interpretacyjnym? Terminy w nauce nie są formułami do rytualnego recytowania. Pojawiają się w pewnych kontekstach epistemicznych i historycznie zmiennych dyskursach naukowych. Paradygmat interpretacyjny przyciągnął uwagę młodego pokolenia badaczy w Polsce na przełomie lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XX wieku. W Polsce dominowała wówczas symbioza marksizmu ze strukturalnym funkcjonalizmem oraz socjologia kwestionariuszowa. Recepcja socjologii fenomenologicznej i interakcjonizmu symbolicznego, ukształtowanego na gruncie pragmatyzmu, torowała drogę analizom podmiotowości, sprawczości i socjologii obywatelskiej. Interpretacjonizm socjologiczny od tamtego czasu podlegał wpływom postmodernizmu i teorii krytycznej. Transformacje, jakie przeszedł, zasługują na dokładniejszą analizę, tym bardziej że u swych początków socjologia polska w przeważającej mierze kształtowana była jako socjologia humanistyczna na gruncie rodzimej teorii i kulturalizmu Floriana Znanieckiego, stanowiącego podstawę koncepcji współczynnika humanistycznego.

REFLEKSYJNOŚĆ W ŚWIECIE ŻYCIA

W pracach George'a H. Meada, którego koncepcje legły u podstaw interakcjonizmu symbolicznego, ważne miejsce zajmuje refleksyjność w znaczeniu zwrotności. Jest ona atrybutem jaźni, która w konwersacji wewnętrznej może być znaczącym obiektem dla samej siebie, kształtowanym w interakcjach społecznych ze znaczącymi innymi³⁸. Refleksyjność jest *signum temporis* ponowoczesnej współczesności. Jest wyrazem krytyki w stosunku do takich koncepcji, jak: postawa naturalna – pojęcia fenomenologii społecznej, czy habitualizacja – pojęcia istotnego dla pragmatystów i interakcjonistów. Założenie refleksyjności podmiotu funkcjonowało jako jedno z wielu w orientacjach interpretacyjnych. Akcen-

³⁷ C. GEERTZ, *Interpretacja kultur. Wybrane eseje*, tłum. M. Piechaczek, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego 2005, s. 7-9.

³⁸ G.H. MEAD, *Selected Writings*, red. A.J. Reck, Chicago: The University of Chicago Press 1964, s. 142-149.

towano raczej władzę nazywania, zdolność nadawania znaczeń obiektom w świecie i samemu sobie, a co za tym idzie – poszukiwanie i konstruowanie tożsamości. Jak zauważa Norbert Wiley, rozróżnienie między jaźnią (*self*) i tożsamością niosło istotne konsekwencje dla rozwoju demokracji, gdyż u podstaw zróżnicowanych tożsamości pozostawały uniwersalne możliwości jaźni jako warunek równości w porządku demokratycznym³⁹. Orientacje interpretacyjne, a szczególnie interakcjonizm symboliczny, krytykowane były za woluntaryzm i za domniemany subiektywizm. Ta krytyka nie zawsze była uzasadniona. Problematyka podejmowana przez orientacje interpretacyjne pozostaje nadal istotna i nie grozi jej stagnacja, o ile nie zostanie zamknięta w granicach paradygmatu. Jest też ona wbudowywana w nowe podejścia teoretyczne, jak np. socjologia relacyjna, gdzie podmiot refleksyjny jest podmiotem relacyjnym i gdzie przywraca się też koncepcję osoby⁴⁰.

We współczesnej socjologii więc, oprócz trendów ku dalszej fragmentacji, ku unicestwianiu tradycji klasycznej socjologii humanistycznej, ku lekceważeniu metodologii pod hasłem walki z widmem Kartezjańskiego *cogito*, widać wyraźnie dążenia do rekonstruowania socjologii systematycznej i nowe programy badawcze. Szczególnie obiecujące wydaje się zgłębianie problemów ontologii społecznej, powiązań kultury, struktury społecznej i ludzkiej sprawczości, jak niegdyś robił to między innymi Znaniecki. „Paradygmat”, „zwrot” mogą być użytecznymi koncepcjami nie tylko wówczas, gdy chodzi o to, aby zwrócić uwagę na nowe problemy badawcze. Trzeba jednak mieć w pamięci ich długie trwanie, jak kwestii refleksyjności podmiotu postawionej przez biskupa z Hippony, który pisał: *mihi quaestio factus sum* (Św. Augustyn, *Confessiones*, X, 33, 50)⁴¹ *De Doctrina Christiana*.

Gdy mowa jest o paradygmacie interpretacyjnym i refleksyjnym podmiocie, trzeba pamiętać o roli filozofii fenomenologicznej, postulującej badanie bezpośredniego doświadczenia. Niezwykle ważne okazało się pojęcie „świata życia”⁴² (*Lebenswelt*), które w sposób wyjątkowo widoczny obecne jest nadal we współczesnej teorii społecznej, choć ruch fenomenologiczny, zainicjowany m.in. przez Edmunda Husserla, nie oddziałuje już na nauki społeczne z taką mocą, jak niegdyś. W błędzie był jednak Giddens, kiedy w połowie lat siedemdziesiątych

³⁹ N. WILEY, *The Semiotic Self*, Cambridge: Polity Press 1994, s. 1-18.

⁴⁰ P. DONATI, M.S. ARCHER, *The Relational Subject*, s. 85-122.

⁴¹ Wydanie polskie „[...] stałem się dla siebie problemem [...]”, Św. AUGUSTYN, *Wyznania*, tłum Z. Kubiak, Kraków: Znak 2001, s. 294.

⁴² W tej części rozważań przywołuję fragmenty mojego wprowadzenia: *Introduction*, w: *Life-World, Intersubjectivity and Culture. Contemporary Dilemmas*, red. E. Hałas, Frankfurt am Main: Peter Lang 2016, s. 9-18.

XX wieku, w swej głośnej pracy *New Rules of Sociological Method: A Positive Critique of Interpretative Sociologies*⁴³ ogłosił, że filozofia fenomenologiczna obumiera. Giddens – zdawałoby się rzecznik paradygmatu interpretacyjnego – ostro krytykował fenomenologię, a szczególnie jej wersję rozwijaną przez Schütza. Doceniał jednak wkład tego myśliciela do teorii *Verstehen*, polegający na wykazaniu roli zasobów kultury w myśleniu potocznym aktorów nadających sens swoim działaniom⁴⁴.

Jürgen Habermas przejął koncepcję świata życia, nadając jej nowy sens przez przeciwstawienie „świata życia” „systemowi”. Wielu badaczy, czerpiąc inspiracje z fenomenologii odnośnie do refleksyjności działających podmiotów, jednocześnie krytykuje ten korelat świata życia, jakim jest „postawa naturalna”. Nie bacząc na programowy sceptycyzm Husserla, niesłusznie obciążają fenomenologię społeczną odpowiedzialnością za bezkrytyczne utwierdzenie wiedzy potocznej i powielanych przez nią typizacji.

Wygasanie zainteresowania ruchem fenomenologicznym paradoksalnie idzie w parze z rozkwitem nowych nurtów krytycznych, co widać w przekształceniach interpretacjonizmu w naukach społecznych. Trzeba jednak podkreślić, że fenomenologiczne pojęcie „świata życia” miało służyć wzmocnieniu racjonalnej i obiektywnej wiedzy, a nie prowadzić do odrzucenia metody naukowej. Pojęcie to pozwoliło – co równie istotne wobec widocznych, irracjonalnych i dehumanizacyjnych trendów postmodernizmu – wzmocnić ontologię ludzkiego podmiotu i świata, w którym żyje. W naukach o kulturze podobną rolę pełniła sformułowana przez Znanieckiego zasada współczynnika humanistycznego⁴⁵.

Pojęcie „świata życia” pojawiło się w późnych publikacjach Husserla w latach trzydziestych XX wieku, ale wydawane po śmierci filozofa prace pozostawione w rękopisie świadczą o tym, że już wcześniej nawiązywał do pojęcia życia, tak istotnego w myśli Wilhelma Diltheya – twórcy programu *Geisteswissenschaften* – kładącego podwaliny pod orientacje interpretacyjne. Podstawowe dla fenomenologii było pojęcie doświadczenia intencjonalnego. Według Husserla, świadomość jest strumieniem aktów intencjonalnych, co oznacza, że są one powiązane z rzeczywistością, którą zdolne są uchwycić⁴⁶. Pojęcie „świata życia” stanowiło podstawę dla badań nad intersubiektywnością i konstruowaniem struktur znaczeń podejmowanych przez orientacje interpretacyjne. Koncepcja świata życia poja-

⁴³ A. GIDDENS, *New Rules of Sociological Method*.

⁴⁴ Tamże, s. 57.

⁴⁵ F. ZNANIECKI, *Metoda socjologii*, s. 68.

⁴⁶ I. SRUBAR, *Phenomenology w: Encyclopedia of Social Theory*, red. G. Ritzer vol. II, Thousand Oaks: Sage 2005, s. 557.

wiła się w poszukiwaniach odpowiedzi na pytanie o to, jak możliwe jest podzielenie wiedzy z innymi, rozumienie i porozumienie. Świat życia został określony jako intersubiektywna dziedzina rzeczywistości generowana intersubiektywnie⁴⁷. Emigracja Schütza do Stanów Zjednoczonych przyczyniła się do przeszczerpienia fenomenologii na grunt socjologii, rozwijającej się tam dotąd pod wpływem pragmatyzmu. Schütz właśnie w metodzie fenomenologicznej poszukiwał sposobu ugruntowania socjologii rozumiejącej zaproponowanej przez Webera. Konstytuowanie znaczeń rzeczywistości w aktach świadomości zostało przez Schütza powiązane z analizą działań i interakcji społecznych. Stąd też analizy struktur wiedzy potocznej mogły zostać powiązane z pragmatyzmem. Dalej w tym kierunku poszli Peter L. Berger i Thomas Luckmann, formułując koncepcję konstruktywizmu społecznego⁴⁸. Jednakże pozostawały istotne różnice, na co zwracał uwagę Blumer w wywiadzie udzielonym Jeffowi Verhoevenowi, akcentując odrębność perspektyw interakcjonizmu symbolicznego i fenomenologii w związku z tym, że dla interakcjonistów podmiotowość i procesy świadomości funkcjonują najpierw w procesie społecznym⁴⁹.

Interpretacyjne orientacje, wyrastające zarówno z inspiracji fenomenologicznej, jak i z pragmatyzmu, musiały zmierzyć się z problemem władzy w procesach wytwarzania znaczeń życia społecznego, z możliwością różnych ich interpretacji, a w końcu z problemami transformacji instytucji i wytwarzania historii⁵⁰. Późno, bo dopiero w 1967 r., przetłumaczono na język angielski dzieło *The Phenomenology of the Social World*, opublikowane przez Schütza oryginalnie w języku niemieckim w roku 1936. Jego oddziaływanie nastąpiło w czasie, gdy pokolenie drugiej szkoły chicagowskiej – Blumer, Strauss, Goffman i inni – dawało wyraz alternatywnemu wobec teorii strukturalno-funkcjonalnej sposobowi uprawiania socjologii, przywracającemu miejsce centralne doświadczeniu podmiotu i jego sprawczości. Twórczy ferment fenomenologiczny, dzięki otwartości nań wyrastającego z amerykańskiego pragmatyzmu interakcjonizmu symbolicznego, mógł zaowocować wskutek mediacji między różnymi tradycjami, budowanymi przez kolejne pokolenia badaczy europejskich i amerykańskich. Nie jest to dziś wyłącznie rozdział w historii myśli socjologicznej XX wieku, ale w polu dociekań

⁴⁷ Tamże, s. 559.

⁴⁸ P.L. BERGER, T. LUCKMANN, *The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge*, Garden City: Anchor Books 1966.

⁴⁹ J.C. VERHOEVEN, *Phenomenological „Verstehen” and Interactionist „Understanding”: Similarities and Differences*, w: *Verstehen and Pragmatism. Essays in Interpretative Sociology*, red. H.J. Helle, Frankfurt am Main: Peter Lang 1991, s. 107-108.

⁵⁰ A. GIDDENS, *New Rules of Sociological Method*, London: Hutchinson 1976, s. 57-60.

teoretycznych i badań empirycznych są już widoczne nowe kierunki filozoficzne, nowa ontologia społeczna i nowe teorie, stawiające czoła nowym problemom w epoce globalizacji.

BIBLIOGRAFIA

- ABEL T.: Podstawy teorii socjologicznej, tłum. A. Bentkowska, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1977.
- ABEL T.: *Systematic Sociology in Germany. Critical Analysis of Some Attempts to Establish Sociology as an Independent Science*, New York: Columbia University Press 1929.
- ABEL T.: The Operation Called Verstehen, „*American Journal of Sociology*”, 1948, nr 54, s. 211-218.
- ABEL T.: Verstehen I and Verstehen II, „*Theory and Decision. An International Journal for Philosophy and Methodology of the Social Sciences*”, 1975, nr 6, s. 99-102.
- ALEXANDER J.C.: Znaczenia społeczne. *Studia z socjologii kulturowej*, tłum. S. Burdziej, J. Gądecki, Kraków: NOMOS 2010.
- ARCHER M.S.: *The Reflexive Imperative in Late Modernity*, Cambridge: Cambridge University Press 2012.
- AUGUSTYN Św.: Wyznania, tłum. Z. Kubiak, Kraków: Znak 2001.
- BACHMANN-MEDICK D.: *Cultural Turns. Nowe kierunki w naukach o kulturze*, tłum. K. Krzemieniowa, Warszawa: Oficyna Naukowa 2012.
- BARBOUR I.G.: Mity, modele, paradygmaty. *Studium porównawcze nauk przyrodniczych i religii*, tłum. M. Krośniak, Kraków: Znak 1984.
- BERGER P.L., LUCKMANN T.: *The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge*, Garden City: Anchor Books 1966.
- BURRELL G., MORGAN G.: *Sociological Paradigms and Organisational Analysis. Elements of the Sociology of Corporate Life*, London: Heinemann 1979.
- CHOMCZYŃSKI P.: Paradygmat interpretacyjny (Interpretative Paradigm), w: *Słownik socjologii jakościowej*, red. K.T. Konecki, P. Chomczyński, Warszawa: Difin 2012, s. 211-214.
- CHUDY W.: *Rozwój filozofowania a „pułapka refleksji”*, Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL 1995.
- DONATI P., ARCHER M.S.: *The Relational Subject*, Cambridge: Cambridge University Press 2015.
- ECO U.: *Czytanie świata*, tłum. M. Woźniak, Kraków: Znak 1999.
- FUCHS S.: *The Professional Quest for Truth. A Social Theory of Science and Knowledge*, Albany, NY: SUNY 1992.
- GEERTZ C.: *Interpretacja kultur. Wybrane eseje*, tłum. M. Piechaczek, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego 2005.
- GIDDENS A.: *New Rules of Sociological Method: A Positive Critique of Interpretative Sociologies*, London: Hutchinson 1976.

- HAŁAS E.: Etyczne dylematy Verstehen w socjologii. Teodora Abła spotkanie z nazizmem, „Zagadnienia Naukoznawstwa”, 2003, nr 1-2, s. 77-93.
- HAŁAS E.: Interakcjonizm symboliczny. Społeczny kontekst znaczeń, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 2012.
- HAŁAS E.: Introduction, w: *Life-World, Intersubjectivity and Culture. Contemporary Dilemmas*, red. E. Hałas, Frankfurt am Main: Peter Lang 2016, s. 9-18.
- HAŁAS E.: Jakie nowe zasady metody socjologicznej? O wielości socjologii interpretacyjnych, w: *W kręgu socjologii interpretatywnej – zastosowanie metod jakościowych*, red. J. Leoński, A. Kołodziej-Durnaś, Szczecin: *Economicus* 2005, s. 7-25.
- HAŁAS E.: Refleksyjność jako zasada i problem teorii społecznej, „Zagadnienia Naukoznawstwa”, 2011, nr 2, s. 191-202.
- KUHN T.: *The Structure of Scientific Revolutions*, Chicago: The Chicago University Press 1962.
- LATOUR B.: *We Have Never Been Modern*, Cambridge: Harvard University Press 1993.
- LOFLAND J., SNOW D.A., ANDERSON L., LOFLAND L.H.: *Analiza układów społecznych. Przewodnik metodologiczny po badaniach jakościowych*, tłum. A. Kordasiewicz, S. Urbańska, M. Żychlińska, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar 2006.
- Methods of Interpretive Sociology*, red. M. David, vol. I-IV, Thousand Oaks: Sage 2010.
- MEAD G.H.: *Selected Writings*, red. A.J. Reck, Chicago: The University of Chicago Press 1964.
- MORGAN G.: *Obrazy organizacji*, tłum. Z. Wiankowska-Ładyka, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 1999.
- PORPORA D.V.: *Reconstructing Sociology. The Critical Realist Approach*, Cambridge: Cambridge University Press 2015.
- RITZER G.: Paradigm, w: *Encyclopedia of Social Theory*, red. G. Ritzer, vol. II, Thousand Oaks: Sage 2005, s. 543-544.
- RITZER G.: *Sociology: A Multiple Paradigm Science*, Boston: Allyn and Bacon 1980.
- SCHÜTZ A.: *Collective Papers, t. II: Studies in Social Theory*, The Hague: Martinus Nijhoff 1971.
- SCIULLI D.: Reconsidering Blumer's Corrective Against the Excesses of Functionalism, „Symbolic Interaction”, 2 (1988), s. 69-84.
- SHARROCK W.: Paradigms of Social Science, w: *Encyclopedia of Philosophy and the Social Sciences*, red. B. Caldis, vol. II, Thousand Oaks: Sage 2013, s. 701-702.
- SRUBAR I.: Phenomenology, w: *Encyclopedia of Social Theory*, red. G. Ritzer, vol. II, Thousand Oaks: Sage 2005, s. 557-561.
- TURNER J.H.: *Struktura teorii socjologicznej*, tłum. J. Szmatka, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1985.
- VERHOEVEN J.C.: Phenomenological „Verstehen” and Interactionist „Understanding”: Similarities and Differences, w: *Verstehen and Pragmatism. Essays in Interpretative Sociology*, red. H.J. Helle, Frankfurt am Main: Peter Lang 1991, s. 105-124.
- WEBER M.: O niektórych kategoriach socjologii rozumiejącej, w: Z. Krasnodębski, M. Weber, Warszawa: Wiedza Powszechna 1999, s. 119-147.
- WEBER M.: Some Categories of Interpretive Sociology, „The Sociological Quarterly”, 1987, nr 22, s. 151-180.

WILEY N.: *The Semiotic Self*, Cambridge: Polity Press 1994.

WILSON T.P.: *Conceptions of Interaction and Forms of Sociological Explanation*, „*American Sociological Review*”, 35 (1970), s. 697-709.

WILSON T.P.: *Normative and Interpretive Paradigm in Sociology*, w: *Understanding Everyday Life*, red. J.D. Douglas, London: Routledge and Kegan Paul 1974, s. 57-79.

ZNANIECKI F.: *Metoda socjologii*, tłum. E. Hałas, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 2008.

REFLEKSYJNY PODMIOT W ŚWIECIE SPOŁECZNYM. O PARADYGMACIE I ZAŁOŻENIACH SOCJOLOGII INTERPRETACYJNEJ

Streszczenie

W artykule analizowane jest użycie Thomasa Kuhna koncepcji paradygmatu w socjologii, przedstawianej w XX wieku jako nauka wieloparadygmatyczna. Kwestionowana jest jedność tzw. paradygmatu interpretacyjnego oraz omawiane jest przekształcanie orientacji interpretacyjnych w socjologii wskutek oddziaływania postmodernizmu i krytycznej teorii *praxis*. Problematyka refleksyjności podmiotu i intersubiektywności świata życia, mająca swoje źródła w pragmatyzmie i fenomenologii, dyskutowana jest na tle nowych dążeń do rekonstrukcji socjologii systematycznej.

Słowa kluczowe: fenomenologia; interakcjonizm symboliczny; paradygmat interpretacyjny; refleksyjność; świat życia.

REFLEXIVE SUBJECT IN THE SOCIAL WORLD. ABOUT THE PARADIGM AND ASSUMPTIONS OF INTERPRETIVE SOCIOLOGY

Summary

The article analyses the use of Thomas Kuhn's concept of paradigm in sociology, presented in the 20th century as a multiparadigm science. The unity of the so-called interpretive paradigm is questioned and the transformation of the interpretive orientations in sociology under the influence of postmodernism and critical praxis theory is analysed. The problems of the subject's reflexivity and the intersubjectivity of the life-world, which have their roots in pragmatism and phenomenology, are discussed on the backdrop of new attempts to reconstruct systematic sociology.

Key words: interpretive paradigm; life-world; phenomenology; symbolic interactionism; reflexivity.